

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XVIII Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**PROCEEDINGS
of the XVIII International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**2023
Астана**

УДК 001+37
ББК 72+74
G99

**«GYLYM JÁNE BILIM – 2023» студенттер мен жас ғалымдардың
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясы = XVIII
Международная научная конференция студентов и молодых
ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2023» = The XVIII International
Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE
BILIM – 2023». – Астана: – 6865 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.**

ISBN 978-601-337-871-8

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001+37
ББК 72+74

ISBN 978-601-337-871-8

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2023**

4. Валиханов Ч. Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Том 4 – Алма-Ата, Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1985, 2-е изд. доп. и переработанное, 416 б.
5. Ильминский Н.Н. Воспоминания об И. Алтынсарине. - Казань, 1891. - 396 е.; Он же. Письма Николая Ивановича Ильминского. - Типо-Литография Императорского университета, 1895.-414 е.; Он же. К истории инородческих переводов. - Казань, 1884.-40 б.
6. Сафаров Г. Колониальная революция: (Опыт Туркестана). - М.: Государственное издательство, 1921. - 148 б.
7. Беннингсен А. КСРО-дағы мұсылмандар. – Париж, 1983. – 79 б.
8. Васильев, А.В. Исторический очерк русского образования в Тургайской области и современное его состояние / А.В. Васильев. - Оренбург : Типо-лит. Жарикова, 1896. - 224, 72 с., 3 л. прил. на вкл. л. - (Издание Тургайского Областного статистического Комитета).
9. Красовский М. Область сибирских киргизов. ч. 3 / сост. Ген. штаба подполковник Красовский. - 1868. - II, 264 с., 3 л. табл., 2 л. к. – Приплетено к: [Том 16], часть 1.
10. Құдайбердиев Ш.(1858-1931). Түрік, қырғыз, қазақ және хан әулеттерінің тұқымы / Шәкәрім Құдайберді-ұлы; Б.Қайырбековтің аудармасы. – Алма-Ата: Жазушы: «Дастан» БК, 1990. – 117.
11. Асфендияров С. Шығармалар. Төрттомдық шығармалар жинағы. Санжар Асфендияров. / - Алматы: «Ел-шежіре», - 2014. 3-т., 408 б.
12. Бартольд В.В. Двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии // Сочинения. М. : Наука, 1968. Т. V. 19 – 192 б.
13. Орталық Еуразия халықтарының діни өмірі. М., 2012. 336.
14. Ислам және халық мәдениеті. М., 1998. 260 б.
15. Сәбитов Н. Қазақтар арасындағы мектептер мен медреселер (Тарихи-педагогикалық очерк). Алматы: ҚазССР ҒА баспасы, 1950. 44 б.
16. Тәжібаев Т.Т. XIX ғасырдың екінші жартысындағы Қазақстан ағарту ісі мен мектептері. Алматы: Қазмемполитиздат, 1962. 507 б.
17. Сұлтанғалиева А.Қазақстандағы ислам: тарих, этникалық және қоғам. Алматы, 1998.
18. Мец А. Мұсылмандық Ренессанс. М. : ВиМ, 1996. 544 б.
19. Мұстафина Р.М. Ислам діні және қазақтардағы исламға дейінгі дүниетанымдық дәстүрлердің жәдігерлері. Астана, 2010. 260 б.
20. Әжіғали С.Е. Көшпелі сәулет. Еуразия тарихы мен мәдениетінің феномені (Арал-Каспий аймағының ескерткіштері). Алматы: Ғылым, 2002. 654 б.

ӘОЖ 93/94

ТОҚЫРАУ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ӨНЕРКӘСІПТІҢ ДАМУЫ: ЖЕТІСТІКТЕРІ МЕН СӘТСІЗДІКТЕРІ

Берікқызы Әсел

berikovaasel0@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ 1 курс магистранты, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – Ерменбаева Г.К.

1964 жылдың қазан айында жүзеге асырылған аппараттық партиялық төңкеріс "Хрущев онкүндігінің" қайшылықты ізденістері мен күрестеріне, үміттері мен жоғалған иллюзияларына толы финалға айналды. Л.И. Брежнев басқарған партиялық-мемлекеттік иерархияның жаңа көшбасшылары социалистік экономиканы қалпына келтіруге кірісті. КОКП ОК-нің наурыз және қыркүйек айларында (1965 ж.), сол жылдардағы газеттер жазғандай, "экономикалық механизмді жетілдіру бойынша тарихи директивалар қабылданды" [1, 256 б.]. Соған қарамастан, реформалар экономиканың белгілі бір "толқуын" тудырды. Өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығы өндірісінің орташа жылдық өсу қарқыны өсті, динамика жалпы өнім мен ұлттық табысқа тән болды, еңбек тиімділігі артты. Сегізінші бесжылдық жылдарында (1966-

1970 жж.) халықтық-шаруашылық кешені жоспарлы экономика енгізілген кезден бастап өсу индекстеріне жетті. Жиырма жыл ішінде Қазақстандағы индустрияландыру процестері өте қарқынды дамыды. Республика КСРО-ның ең ірі өнеркәсіптік аймақтарының біріне айналды, мұнда елдің түсті металлургиясының негізгі базасы болды, кең құю-энергетикалық кешені, дамыған химия саласы, көмір өндіру өнеркәсібі жұмыс істеді, мұнай өндірудің орасан зор (тіпті әлемдік стандарттар бойынша) әлеуеті болды. Республика хром өндіру көлемі бойынша, көмір, темір және марганец кендері – натрий бойынша бірінші орынға шықты. Қазақстан бүкілодақтық сары фосфор өндірісінің 90 пайызын берді. Ферроқорытпалар, титан, магний, сирек жер элементтері одақтық деңгейге дейін өсті. Еліміздегі ең ірі Қарағанды металлургия комбинатының іске қосылуымен өндіріс болат өндірісіндегі рөлі айтарлықтай өсті.

Жеті жылда (1959-1965 жж.) Қазақстан экономикасының мүмкіндігі екі есе артты. Тым қысқа мерзімде жаңа экономикалық аудандар құрылды. Қостанай даласында ғажап шикізат қоры Соколов-Сарыбай таукен байыту комбинаты өсіп шықты. Шымкент фосфор тұздары зауыты, Гурьевтің талшықты спирт зауыты, Қарағанды металлургиялық зауытында қуатты слябинг сияқты ірі нысандар пайдалануға берілді. Шығыс Қазақстанда жаңа мырыш зауыты өнім бере бастады. Бірінен кейін бірі нысандар іске қосылып жатты [2, 102 б.].

Алайда жаңа жағдайда одан әрі өнеркәсіп өндіріс орындарының мүмкіндігін арттыра түсу қажет еді. Бірақ, ол үшін маңызды мәселелерді шешу керек болатын, ал, атап айтқанда: жоспарлауды жетілдіре түсіп, елімізде өндіргіш күштерді одан әрі дамыту мақсатында өндіріс ошақтарын экономикалық көтермелеуді күшейту қажеттігі туды. Егер Біз Қазақстан өнеркәсібін құрылымдық тұрғыдан қарастыратын болсақ, онда оның айқын белгіленген шикізат бағытын байқау қиын болмайды. Отын-энергетика кешені, түсті және қара металлургия, химия және мұнай-химия салалары басым дамыды. Нәтижесінде өнеркәсіптің өндіруші секторының салыстырмалы түрде жоғары үлес салмағы қалыптасты, ал, мысалы, өнеркәсіптік өндірістің жалпы көлеміндегі машина жасау үлесі 7 пайызды құрады (КСРО бойынша 27,4 пайыз) Республикада жоғары технологиялық өнім өндіретін кәсіпорындар жоқ болды. Д.А. Қонаев Қазақстан Компартиясының күш-жігері мен бүкіл еңбекшілердің күресін сол кемшіліктерді жоюға бағыттады. Орталықтан мол қаржы бөлдіріп, Республика өнеркәсібін арман қарай дамытыдың жаңа қуатты міндеттерін айқындады. 1965-1970 жж. алдыңғы қатарға түрлі-түсті және қара металлургия, көмір, химия, мұнай, сонымен қатар жеңіл және тамақ өнеркәсібі шықты. Мұнай және газ өнеркәсібінде 1975 жылы мұнай өндірудің көлемі 30 миллион тоннаға дейін жеткізілсін. Маңғыстауда газ өңдеу зауыты салынып, Солтүстік және Оңтүстік Қазақстанда мұнай өңдеу зауыттарының алғашқы кезегі беріліп, Омбы-Павлодар-Шымкент мұнай құбыры құрылысы аяқталсын. Машина жасау өнеркәсібінде Павлодар трактор, Талдықорғанда аккумулятор зауыттары мен Целиноградта «Қазақ ауылмаш» зауытының құрылысы аяқталып, ауыл шаруашылық мәшинелерін шығару 2,5 есеге өседі. Топырақ тозуға қарсы техника мал шаруашылығында және азық дайындайтын мәшинелерді шығаруға баса назар аударылсын» - деді [3, 57 б.].

1976-1980 жылдары тек ірі өнеркәсіптік кәсіпорындардың салынып, іске қосылған саны 117 бірлікке жетті [1, 200 б.]. 1960-1970 жылдары Қазақстан КСРОдағы осы заманғы еңбек құралдарымен жабдықталған жоғары дамыған индустриалды-аграрлы шаруашылығы бар ірі экономикалық аймаққа айналды. Халық шаруашылығы динамикасының жинақтау, топтау көрсеткіші тұтас еліміз бойынша ұлттық табыс 1960 жылға қарағанда 1970 жылы 199 % ден 214% өсті. Бұл жылдары республика өнеркәсібіндегі негізгі өндірістік қор 364% өссе, ауыл шаруашылығында (мал басын қосқанда) 210%, транспорт пен байланыста – сәйкес келгенде 247% және 319% [4, 67 б.].

Партия және Кеңес органдарының ұйымдастырушылық құрылымын ҚКП XIV съезіне баяндамасында Д.А. Қонаев Республика еңбекшілері алдына жаңа міндеттер қойды: 1976-1980 жж. өнеркәсіп өндірісінің көлемін ең кемі 40-44% көбейтіп, қара және түрлі-түсті металлургияны, мәшине жасауды, көмір, мұнай, химия, тамақ және жеңіл өнеркәсіпті одан әрі өркендеуді қамтамасыз ету.

Съезд қарарларында атап өтіледі:

Түрлі-түсті металлургияда шикізат базасын шапшаң дамыту міндетін шешу. Жезқазған мен Қарағайлы комбинаттарының Шығыс Қазақстан комбинатындағы кеніш пен фабриканың, Жәйрем кенішінің құрылысын аяқтап, Аннен кенішінің құрылысын жалғастыра беру.

Электрқуатын өндіруді 70,4 миллиард киловатт-сағатқа жеткізіп, Екібастұз ГРЭСінің алғашқы энергоблогын іске қосып, Екібастұз ГРЭСінің екіншісін бастап, ал, сонымен қатар Шульба СЭС-і құрылысын жүргізу. Алматы ТЭЦ-2 мен Қарағанды ТЭЦ-3, Целиноград ТЭЦ-2 және Павлодар ТЭЦ-3 қуатын іске қосу.

Химия өнеркәсібінде Жаңа Жамбыл мен Қаратау фосфор тұздарының алғашқы кезегін, Маңғыстау пластамасс зауыты, Гурьев химзауытының өндірістік қуатын, Қаратау мен Шилісай тау-кен-химиялық комбинаттары, Қостанай химиялық талшықтар зауыты іске қосылсын. 1980 жылы минералды тыңайтқыштар өндірісі 3,8 миллион тоннаға арттырылсын.

Павлодар және Шымкент мұнай өңдеу зауыттары, Гурьев мұнай өңдеудегі жаңа қуаттары мен Қарағанды резинотехникалық заттар зауыты айдалануға берілсін [2, 140 б.].

1976 жылғы кейбір мағлұматтар мынадай: Шойын қорыту республикада жылына 4 миллион тоннаға жетті. Көмір өндіру 1970 жылмен салыстырғанда біржарым есеге артып, жылына 92 миллион тоннадан асты. Мұнай өндіру сегізінші бесжылдықтың аяғына қарай қарағанда екі есеге дерлік артып, шамамен жыл сайын 24 миллион тоннаны құрады. Республикада «үлкен химия» жасалды – 1970 жылға қарағанда екі есе көп, демек, жылына 6 миллион тонна минералды тыңайтқыштар өндіріле бастады [5, 300 б.].

Жиырма жыл ішінде (1960 жылдан 1985 жылға дейін) жұмысшылар саны 2347 мың адамға немесе 203 пайызға өсті (айтпақшы, бұл өнеркәсіптік өндірістің өсуі негізінен қарқынды емес, бірақ экстенсивті факторлардың есебінен қамтамасыз етілгенін айтты: өнеркәсіптік өнімнің өсуі жұмысшылар санының өсуінен бірнеше есе артта қалды). Өнеркәсіпте және құрылыста жұмыспен қамтылған халықтың үлес салмағы үштен біріне жетті (1985 ж. - 31.2 пайыз). Өнеркәсіптік даму қалалар санының өсуіне себеп болды. 1989 жылғы Бүкілодақтық халық санағы бойынша. Қазақстанда 50 мыңнан астам халқы бар 30 - дан астам қала, 19 қалада 100 мыңнан астам адам және 300 мыңнан астам халқы бар бес қала болды. 1970 жылы аймақ халқының тарихында алғаш рет қала және ауыл тұрғындарының үлес салмағы теңестірілді, ал 80-ші жылдардан бастап қала тұрғындары республика халқының құрылымында басым бола бастады [6, 282 б.].

Алайда, көп ұзамай реформалардың инерциясы, мультипликативті нәтижеге жетпей, таусылды, және олардың өздері барған сайын паллиативті сипатқа ие бола отырып, ақыры жүзеге аспады.

Осылайша, Қазақстан өнеркәсібі, зерттеліп отырған уақытта, орасан қаражат жұмсалып, қызу қарқынмен дамыды. Өзінің экономикалық әлеуеті, экономиканың негізгі салаларының даму деңгейі, оның бүкілодақтық еңбек бөлінісінің мағынасы жағынан Қазақстан Одақта РСФСР мен Украинадан кейін үшінші орынға мықтап табан тіреді.

Статистикалық ұлттық экономикалық есептерден алынған жоғарыда келтірілген барлық сандар өнеркәсіптің дамуының жағымды көрінісін бейнелейді. Әрине, оларды оқи отырып, жалпы жұртшылық айқын белгілерді ғана емес, сонымен қатар дағдарыстың кейбір жанама көріністерін де байқайды. Шынында да, көптеген онжылдықтар бойы экономиканың функционалдығы мен тиімділігінің жалғыз критерийі кез-келген динамиканы тек сандық жағынан бағалауға алып келді.

Өте өнімсіз ресурс сыйымдылығы республика экономикасының барлық салаларына тән болды. Мысалы, статистика көрсеткендей, Қазақстанда жан басына шаққанда электр энергиясы көптеген дамыған елдерге қарағанда көбірек өндірілген. Логика бойынша, экономикалық әл-ауқат пен еңбек өнімділігі көбінесе энергия өндірудің жан басына шаққандағы көрсеткіштерімен анықталады, Қазақстан өте гүлденген аймақ болуы керек еді. Алайда, бұл тұрғыда даму байқалмады, яғни энергияны тұтыну және экономикалық даму индекстері жеткіліксіз болды. Демек, мұнда да бос жүріс болды: экономиканың энергетикалық бронтозавры орны толмас отын-энергетикалық ресурстарды ысырап етті.

Экономиканың аграрлық секторында қайғылы жағдай қалыптасты. Ауыл шаруашылығына күрделі салымдардың тұрақты өсуіне, оның энергетикалық қуаттылығының екі есе өсуіне қарамастан, жалпы өнім көлемі өсіп қана қоймай, керісінше тұрақты төмендеу тенденциясын байқалды. Сонымен, егер ең гүлденген 1966-1970 жылдары орташа жылдық өсу қарқыны 28 пайыз деңгейінде тіркелген болса, онда 1971-1975 жылдары -15 пайыз.

Халық шаруашылығындағы апатты сәтсіздіктер халықтың өмір сүру сапасы мен деңгейіне болжалды. Декларацияларға қарамастан, экономика адам үшін емес, тек өзі үшін жұмыс істеді. Бұл, атап айтқанда, өнеркәсіптің құрылымымен, яғни оның екі негізгі бөлімшесінің - өндіріс құралдарын өндірумен ("А" тобы) және тұтыну заттарын өндірумен ("Б" тармағы) арақатынасымен дәлелденді. Егер 1970 жылы болса "А" тобының (ауыр индустрия, күрделі құрылыс, әскери-өнеркәсіптік кешен және т.б.) үлес салмағы өнеркәсіп өнімінің жалпы көлемінде Қазақстанда 73,3 пайызды, "Б*" - 26,7. 1985 жылы тұтыну тауарларының үлесі 25 пайызға дейін төмендеді. Демек, жалпы өнімнің ұлғаюы және ол арқылы ұлттық табыс халықтың өмір сүру деңгейіне өте әлсіз әсер етті. қоғамның әл-ауқат векторына қарағанда әскери-өнеркәсіптік және өнеркәсіптік әлеуетке көбірек байланысты. Өмірдің салыстырмалы түрде төмен деңгейі көптеген индикаторлармен дәлелденді: Денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру, тұрғын үй мәселесі, экология, халықтың физикалық тозу нормативі, еңбек жағдайлары және оның төлемі, мәдени және рухани қажеттіліктер және т.б. [6, 291 б.].

Осылайша, қоғамның алып ресурстарын үнемі күрделендіріп, сіңіріп отыратын орасан зор және алуан түрлі шаралар кешені экономикалық құрылымдарды мезгіл-мезгіл "шайқады", бірақ оларға прогрессивті қозғалысты білдірмеді. Бұл қоғамның жағдайын анықтаған дағдарыс кезеңі болды.

Пайдаланылған әдебиеттер мен деректер тізімі

1. История Казахской ССР, Т 56 А-А, 1979, 478 б.
2. Төлепбаев Б.А., Төлепбаева К.У. Дінмұхаммед Ахметұлы Қонаев – аса көрнекті мемлекеттік және саяси қайраткер. – Алматы: Елтаным, 2011, 216 б.
3. Қазақстан ғалымдарының библиографиясы. - Д.А. Қонаев, Алматы, 1978, 48-78 бб.
4. Қазақстанның халық шаруашылығы. Есеп-қисап ж. Алматы: 1982, 130 бет.
5. Әшімбаев Т.Ә. Қазақстан экономикасы: шарықтауы мен әлеуеті. -Алматы: Қазақстан, 1982, 382 бет.
6. Абылхожин Ж.Б. Очерки социально-экономической истории Казахстана XX века. Алматы: Университет «Туран», 1997, 361 б.

ӘОЖ 93/94

«АБАЙДЫҢ ӨШПЕС ЖЫРЛАРЫ ТАРИХ ПЕН ТӘРБИЕНІҢ ШАМШЫРАҒЫ»

Ергашбаева Айдана Абдукадировна

Tusupbek1993@mail.ru

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті тарих факультеті, бірінші курс студенті, Қарағанды, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – г.ғ.м.оқытушы Қ.Е. Түсіпбек

Тәрбие-тал бесіктен деген ата-бабаларымыз. Десекте, адам баласы шыр етіп дүниеге келгеннен қара жерге кіргенше өзімен арпалысып, өзін тәрбиелеумен болады деп ойлаймын. Тәрбиенің ең көрнекті тәсілі –әдебиет. Әдибиет арқылы адам өзінің жан дүниесіне үңіліп, өзін тани алады. Қазақ халқының ұлтын тәрбиелеуге ұмтылған ұлы тұлғаларының бірі хакім Абай. Оның қазақ әдебиеті мен тарихынан ойып тұрып алар орны ерекше. Бұл туралы Әлихан Бөкейхан«Абай сияқты халқының рухани творчествасын осыншама жоғарғы деңгейге көтерген қазақ ақыны әлі кездескен жоқ» деп жазады [4, 143 б.]. Оның шығармаларының басты идеясы-адам тәрбиесі. Ақынның қай өлеңін,қара сөзін алып қарасақ та